

AZ ELSŐ ERDÉLYI FÖLDMIVELŐ EGYESÜLET MŰKÖDÉSE.

(1769—1772).

Irta: DR. KÁRFFY ÖDÖN.

A mult század egyik jellemző jelensége az általános gazdasági föllendülés, melynek vezető eszméit az udvar körében kell keresnünk. Beláthatatlan a sorozata ama határozatoknak és intézkedéseknek, melyek Mária Terézia uralkodását e téren emlékezetessé teszik. ~~Ez~~ között bizonyára nem utolsó a gazdasági egyesületek alapításának eszméje, melynek szükségét Erdélyre nézve; először 1766-ban vetette föl a bécsi udvari kereskedelmi tanács az erdélyi udvari kancelláriánál, azt mondván, hogy ez egyenesen a fölség óhajtására történik.

Még ez év folyamán meg is indultak a tárgyalások. A kancellária az erdélyi főkormányzókat ö fölsége ezen szándékáról fölvilágosítván, megküldötte azokat a közös alapszabályokat, melyeknek alapján Ausztriában már több helyen ilyen társulat létesült, hogy a tervezett erdélyi gazdasági társaságnak is zsinórmértékül szolgáljanak.

E szabályok — melyek az erdélyi társaságra is kötelezőkké váltak — röviden a következők. Tagjai: olyan férfiak, különösen pedig földbirtokosok, kik a gazdaságban jártasabbak, és kiktől a gazdasági viszonyoknak ugy elméleti, mint gyakorlati felvirágoztatása remélhető. Mindegyikük aztán a maga lakóhelyén igyekezzék megismerkedni a gazdasági helyzettel és tapasztalatairól tegyen jelentést a központban lakó tagokhoz, kik annak megvitatására havonként gyűlést tartanak. E szerint vannak központi rendes, és vidéki levelező tagok. A vidéken lakók is birnak szavazati joggal, ha a központ ülésein megjelennek, sőt egyazon vidéken lakó tag is hívhat össze gyűléseket s hozhat határozatokat. A társulat tisztségviselői: egy „protector“, kinek ugyan az ügymenetre semmiféle befolyása nincsen, de aki egyrészt a tagokat munkásságra ösztönzi, másrészt befolyását és tekintélyét a társulat határozatainak foganatosítására használja. Az elnök állapítja meg az ülések munkarendjét, a társulat képviseletében érintkezik a külföldi társulatokkal és felsőbb hatóságokkal s az ülési jegyzőkönyveket hitelesíti. Melléje van adva a

titkár (sindicus), *jegyző* (actuaricus) és *írnok* (scriba). A tagok az ülés alatt a rangkülönbség elkerülése okából köralaku asztal köré ülnek és szótöbbséggel határoznak; évenként egy gazdasági kérdést tüznek ki titkos pályázatra, melyre azonban előzetesen az udvar jóváhagyása kikérendő. A pályadíj egy 150 forint értékű érem. A társaság *jövedelmei* 1. az évenkénti 200—400 forintnyi javadalmazás, melyben a kereskedelmi alapból (Fundus commercialis) részesül, csakhogy e költségből a különféle gazdasági ujitások próbálandók ki; 2. ugyanezen alapból évenként 300 forint: könyvek beszerzésére, levelezések költségeire, avagy netalán egyes tagok értekezéseinek kinyomatására. E jövedelmekről mindenkor a társulat elnöke köteles a kancelláriának évenként elszámolni.

Ezen alapszabályok keretén belül, három évi feneketlen tárgyalások után, végre 1769. május havában a társulat: „erdélyi földmivelő egyesület“ czim alatt megalakult¹⁾ és működését megkezdette.

Munkásságáról bő felvilágosítást nyújt az Országos Levéltár erd. főkormányzszéki osztályának *Fasciculare* gyűjteményében az „Acta societatis agriculturae 1769—1772.“ czimű iratesomó, mely a társaság ülési jegyzőkönyveit és levelezését tartalmazza. Ezen iratok ismeretése képezi a jelen sorok tárgyát, hogy a nagy bajjal megalakult s rövid pár év mulva megszűnt társulat működéséről magunknak teljes képet alkothassunk.

Az 1769. év folyamán hat ülés volt, melyek közül azonban az első három jórészt csak a megalakulással foglalkozott. Az 1769. május 1-én báró *Bánffy Farkas* vendéglátó házánál tartott alakuló ülés, elnökké: *Lázár János* grófot, a főkormányzszék egyik tanácsosát, társulati titkárrá: *Hannenheim* István főkormányzszéki titkárt, jegyzővé pedig *Hutler* János fogalmazót választotta meg. A május 10-én tartott második ülésén felolvasták a kormányzszék leiratát,²⁾ mely szerint az, a protectorságot kész örömet elvállalja, és igéri, hogy e közhasznu társulat támogatására minden tőle telhetőt el fog követni.

A helyettes elnök: báró *Bánffy Farkas* indítványára elhatározták, hogy az azon évi szeptember 1-én tartott nagy-gyűlésre a vidékieknek nagy arányú bevonása céljából mentül több tagsági meghívó küldessék szét. De május 26-án a nagygyűlés napját november 25-re elodázták, amikor a mezei munkák befejeztével a meghívottak tömeges megjelenése inkább várható. Végül az elnök ajánlatára az eddigi ülések jegyzőkönyveit a

¹⁾ A társulat megalakulásáról és megszüntetéséről lásd bővebben cikkemet az „Erdélyi Gazdaságtörténelmi Szemle“ 1897. évf. 119—121. lapján; a társulat működésére vonatkozó s itt feldolgozott anyagról azonban akkor még nem volt tudomásom.

²⁾ Acta soc. agr. nr. 2.

főkormányzéseknek bemutatták azzal a kéréssel, hogy azokat ő felségéhez juttassa.¹⁾

A társaság működése szeptember 8-ig szünetelt, amely napon tartott ülésében felolvasták a kancelláriának 1769. aug. 2-iki rendeletét,²⁾ mely szerint a felség a társulat eddigi intézkedéseit jóváhagyja. Szükségesnek tartja azonban, hogy tagokul a három bevett vallás lelkészei is fölvétessenek, sőt körlevelek útján adassék tudtul, hogy, habár sokan kaptak már meghívót, mégis a társulatba való belépés bárkinek minden rangkülönbség nélkül jogában áll. A társulat a gazdasági könyvekből kivonatokat készíttessen s ezek aztán latin nyelven kinyomatva az első három évben ingyen osztogattassanak. A nagygyűlés alkalmával pedig három gazdasági kérdést jelöljön ki, a melyből egy, pályakérdésül fog kitűzetni. Az ülés a művek kivonatolására nézve elhatározta, hogy arra, a papok közül fognak valakit felkérni.

A pályakérdésre vonatkozólag pedig az elnök a következő három kérdést terjeszti elő:

1. Nem lehetne-e a Németországban házfedésre használt *palakövet* Erdélyben is ily célra fölhasználni a drágább s tűzveszélyes faszindelyek helyett.

2. A drága tüzi anyag termelése céljából nem volna-e czélszerű a *turfa*-ásás meghonosítása, külföldről hozandó szakértő segítségével?

3. Ugyanazon okból nem volna-e czélszerű a *köszön*-kutatásra nagyobb gondot fordítani?

Az ülés e három kérdés megbeszélését a nagygyűlésig halasztotta. Végül több vidéki tag köszönő levelét olvasták fel.³⁾

A november 25-én tartott nagygyűlést az elnök, egy, a királynőt, mint a társulat létrehozóját dicsőítő beszéddel nyitotta meg. Azután előadta, hogy *Zilahi* József gyalakuti ref. pappal együtt próbát tett, vajjon a *burgonyából*, (e pomis terrestribus, seu cyclamine), előállítható-e valami tápláló eledel. A kísérlet be is vált, mert felerész *buzalisztból* s ugyanannyi *burgonyából*, vagy két rész *buzalisztból* s egy rész *burgonyából* sikerült is, valami kenyérhez hasonló süteményt előállítaniok. A tagoknak be is mutatta, de azok azt *vizenyősnek* találták, amit a *fulságos víznek* tulajdonítottak, mely elkészítésénél használtott. Ellenben az elnök által bemutatott, szintén *burgonyából* készült *pálinkát* (*crematum*) ihatónak ítélték.

Ezután áttértek a három pályakérdésre. A *palaköre* vonatkozólag

1) U. o. nr. 3.

2) Másolatban u. o. nr. 4

3) U. o. nr. 5—15.

az elnöknek tudomására jutott, hogy az a szili havasokon, Gyulafehérvár és Igenpataka vidékén gyakori.

A *köszén* dolgában pedig *Filtsch* Dániel keresztényszigeti ág. lelkész értésül adta, hogy az *Resinár* és *Talmács* vidékén, különösen *Sebesen* fordul elő. A *turfapróbák* azonban, melyeket bemutattak, nem váltak be, mert a nedves anyag nem fogott tüzet. Tárgyalták továbbá *Schoeder* Mihály szelindeki lakos tervezetét,¹⁾ egy új *szántási módról*, melyet *Mecklenburg-Strelitzben* használnak, és melynél 2 ígás barom anynyit végezhet, mint az Erdélyben szokásos szántásnál négy. Mint-hogy — úgymond — neki, mint Poroszországból bevándorolt gyarmatosnak nincsen módjában ezt az ujitást kihasználni, segítséget kér a társulattól, hogy annak módját másokkal is megismertesse. A társulat megdicsérve igyekezetét, a segélyezést kilátásba helyezte.

November 27-én folytatták a nagygyűlést, mely alkalommal újból szóba került a *köszén* kérdése. Felszólították *Kern* vajdahunyadi uradalmi igazgatót, hogy *Hátszeg* vidékéről, ahol az, nagy mennyiségben fordul elő, szállitasson belőle a vajdahunyadi ércbányába, és ott próbálja ki annak hasznavehetőségét.

Még több más vidéki tag javaslatát terjesztették elő, de a gyűlés az idő rövidsége miatt azoknak tárgyalásába nem bocsátkozott.

Ilyen volt b. *Kemény* Simon terve,²⁾ a Maros-folyón való *tutajozásról*. Kifejti, hogy milyen fontos ez, különösen Tordavármegye lakosságára nézve, ahol a zord éghajlat nem képes elegendő élelmet nyujtani, s a tutajozásból évenként 25,000 forint haszná van. Ugyanez áll Gyergyószékre is, mely szűk jövedelmét gerendák, deszkák és zsindelemek tutajozásával pótolja. De a tutajosoknak nagy kárakra van, hogy minden egyes gát, vagy malom mellett vámot követelnek rajtuk, néhol természetben is. Azt ajánlja tehát, hogy e zaklató vámokat töröljék el.

Csapai László,³⁾ *Gálfalvi* Gergely⁴⁾ mezőgazdasági tanácsokat küldtek hármias szántásról stb., többi közt fölemlitvén, hogy az oláhok a tavaszi vetés reményében az őszt gyakran teljesen elhanyagolják. *Pataki* István⁵⁾ Kolozsvárról, pedig a mezőgazdaság és ipar fellendítésére azt találná leghelyesebbnek: ha az iparosokat a mezei munkától, s viszont a földmivéseket bármiféle ipar üzésétől szigoruan eltiltanák. *Egri* János⁶⁾

1) U. o. nr. 16.

2) U. o. nr. 17.

3) U. o. nr. 18.

4) U. o. nr. 19.

5) U. o. ad nr. 20.

6) U. o. nr. 21.

Kolozsmegye éghajlati viszonyait fejtegeti s azt mondja, hogy a megye lakossága kevés hajlammal bír az iparra, s csak a börcserzést, varga-, asztalos-, takács- és ácsmesterséget űzi. Kívánatos volna, ha a nép rőstségét elhagyná, és elszokné a nyugtalan, helyhez nem kötött élettől. *Telegdi István*¹⁾ Kolozsvárról, két levélben adja elő tapasztalatait. Az egyikben elmondja, hogy Kolozsvár környékén sok az olyan telek, mely, tulajdonosa elszegényedvén, most pusztán áll, ezeknek bérbeadását javasolja tehetősebb gazdák részére. A másikon érdekes *mezőgazdasági babonát* találunk: „sok jó régi szántóvető emberektől hallottam, hogy István király napján, három edénykében, egy-egy kis egyféle búzát kell vetni, úgyhogy az egyik edény jegyezze: Szeptembert, a másik: Októbort, a harmadik pedig: Novembert, s minekutánna kikél, nézze meg a gazda: melyik hónapot jegyző-edénybéli buza mutatja szebben magát, s abból vessen, mert nem vallja kárát . . .“

A nagygyűlés mindezeknek tárgyalását mellőzve, a pályakérdések megválogatását is későbbre halasztotta, megbizván Zilahi József gyala-kuti és Filtsch Dániel keresztényszigeti lelkészeket, hogy a gazdasági szakkönyvekből kívánt kivonatokat elkészítsék.

Ebben az évben még egyszer ülésezett a társaság, december 18-án, mely alkalommal az elnök újból bemutatott egy burgonyából és lisztből készült kenyeret, a mely most már a kívánalmaknak teljesen megfelelővén, elhatározták, hogy most már tisztán burgonyából készült kenyérral is próba teendő. Filtsch Dániel elkészülvén a gazdasági szakmunkák lajstromával, azt benyújtotta.²⁾ E lajstrom felöleli az akkori német, francia, olasz gazdasági irodalmat 152 művel, melyek között még a jó öreg Plinius, Varro, Cato, Columella, Palladius sem hiányoznak. Ez az ülés határozott a fölségnek fölterjesztendő három pályakérdés dolgában is. A javasolt kérdések ezek voltak:

1. Mi okozza az Erdélyben oly gyakran föllépő *üszögöt* és esetleg mi volna annak ellenszere?
2. Mi okozza a vetésekben pusztító ragyát és mi az ellenszere?
3. Az ország éghajlatát és gazdasági állapotát tekintve, egy okszerűbb szántási és trágyázási mód keresendő.

A következő, 1770-ik évből mindössze két ülésnek jegyzőkönyve és egynehány ügyirat maradt ránk. Az első ülés (aug. 30.) alkalmával felolvasták és tárgyalták a főkormányszék leiratát, melyben a kancelláriának a társulatot érdeklő rendeletét közli.³⁾ A kancellária azt kívánja

¹⁾ U. o. nr. 22. és ad nr. 23.

²⁾ U. o. nr. 23.

³⁾ U. o. nr. 24. és ad. nr. 24.

1. hogy a *burgonyatermelés* meghonosítására a főrendek, különösen a főispánok főleg oly helyeken működjenek közre, ahol a gabonatermelés kedvezőtlen. Hogy pedig a burgonya annál jobban terjedjen, az abból való kenyérsütés tanítására kész a katonaságtól ahhoz értő egyéneket küldeni. 2. A *köszénre* vonatkozólag megjegyzi, hogy az az osztrák örökös tartományokban már nemcsak ipari, de házi alkalmazást is nyert, tegyenek tehát legalább kísérleteket vele, különösen oly vidékeken, ahol nagyobb mennyiségben fordul elő. 3. A *turfára* nézve is, habár még kétséges, valljon az erdélyi turfa mennyiség s minőségre megfelel-e a Hollandiában és Ausztriában találtak, kívánatos, hogy belőle kísérletezés végett a kancelláriának mintát küldjenek. 4. A *palaköveket* a kancellária nem ajánlja házfödésre, mert tűzvész esetén nem bonthatók szét oly gyorsan, mint más e célra használt anyagok. Annál kívánatosabb volna azonban, ha a főkormánysház és a társaság odahatnának, hogy az *oláhok* jobb *lakóházakat* építsenek, ami nemcsak a saját kényelmükre szolgálna, de így az értékesebb tulajdonhoz való nagyobb ragaszkodásnál fogva inkább helyhez köthető is volnának. 5. A kancellária kívánja, hogy a *havonkint megjelenendő nyomtatott* „kivonatok“ csakis a közönséget különösebben érdeklő gazdasági dolgokkal foglalkozzanak s hogy havonta pár ivnél többre ne terjedjenek. 6. A *pályakérdések* közül a *harmadik* helyen említettet tüzi ki, azzal a hozzáadással, hogy a pályázó ne csak a szántóvas szerkezetével foglalkozzék, de figyelembe vegye azt is, hogy bármily vetemény alá lehessen szántani. 7. Ajánlja a társaságnak, tegyen megfigyeléseket arra nézve is, hogy: mely veteménynek, milyen talaj felel meg legjobban és hol várható azoknak bővebb termése. Végül meghagyja, hogy ezentul a társaság jegyzőkönyvei egész terjedelmükben küldessenek meg a kancelláriához.

A társaság pontról-pontra tárgyalván a kancellária leiratát, a harmadikra nézve felhivandónak véli *Timi János* vizaknai serfőzöt, hogy a társaságnak haladéktalanul küldjön az ott, s az alsófejérmegyei Bürkös község határában található turfából mintát. Ezen ülés alkalmával kapnak utólag meghívót *Fridvalszki* kolozsvári és *Lestyán* udvarhelyi jezsuita atyák.

Fridvalszki jezsuita atya, egyike lön a társaság legtevékenyebb s legalaposabb képzettségű tagjainak. Már szeptember 12-én leir a kancellária,¹⁾ melyben Fridvalszkinak következő öt rendbeli találmányát hozza a társaság tudomására: 1. hogy burgonyából (e piris terrestribus = pityóka, vagy tótrépa) is lehet kenyeret sütni; 2. hogy török-buzából pálinkát lehet égetni; 3. felfedezett bizonyos vegyületű földet

¹⁾ U. o. nr. 30.

(alkali lixiviosa), mely a vászonszövésnél nyerhet alkalmazást; 4. megtalálta a módját, hogyan lehet nádból papírt készíteni; 5. fölfedezett Mármarosban egy fa-nemet, mely a török mogyoróhoz teljesen hasonló.

Mindezeknél azonban fontosabb Fridvalszkinak egy teljes javaslata,¹⁾ mely megérdemli, hogy bővebben ismertessük. E gazdasági javaslat (projectum oeconomicum) a földmivelés, állattenyésztés, ipar és kereskedelemről szól.

A földmivelésre nézve javasolja: hogy az irtásokat kell szaporítani. E czélból az első hat évre, az ujonnan bevetett terület teljesen adómentes legyen, az irtás és trágyázás pedig a jobbágyok robotjába betudandó. Az irtásra határozott napok jelölendők ki. Ajánlja továbbá a birtokok tulajdonosainak pontos összeírását, mert rendszeres földmivelésnek nincsen nagyobb akadálya, mintha egyes birtokok vagy birtokrészek tulajdonosa bizonytalan. A tulságos birtokszerzést is felette károsnak tartja, mert sokszor a birtokosnak nincs módjában azt kellőleg művelteni, s jobbágyait tulságos munkával halmozza el. Kárhóztatja, hogy az őszi és tavaszi vetést ugyanazon az egy tagon eszközölgék, mert a termés egy része hamarabb kerülván aratás alá, a másik — p. a török buza — lábön marad és a learatott részre kihajtott barmok pusztításának van kitéve. Ajánlja, hogy ahol csak lehet, három fordulóra osszák a földet: őszi és tavaszi vetés alá, és legelőnek. A török buza tulságos termelését, mely nagyobb fáradtsággal jár és a földet kiszáritja, mérséklendőnek véli. Végül az Approbáták törvénykönyv III. részének 32. pontja oda volna módosítandó, hogy ha valaki hanyagságból földét három ízben műveletlenül hagyja, szomszédjának jogában álljon azt a maga számára megművelni.

Ezek után áttér az iparra és előadja, hogy három évi inaskodás után nem kellene őket azonnal fölvenni a czéhbe, hanem a miveltebb országokban való tartózkodásra volnának szoritandók, és hogy legalább 3 évi vándorlás után, jó bizonyítványok és sikerült remeklés alapján vétessenek föl. Egyes helyeken szükséges volna az iparosok számát is megszorítani, mert például Zilahon 130 csizmadia lakik, kik áztán egymástól nem birnak megélni. A meghatározott létszámra a helyi hatóságok ügyelnének. Külföldről iparosok volnának hozandók, kik egyes kevésbé ismert iparágakat, így többi közt a vászonszövést, megismertetnék; de emellett egy ruházkodási szabályrendelet is kívánatos volna, mint a milyen Disznódon már fennáll, mert szerinte az uri rendet alig lehet már megkülönböztetni a köznéptől.

¹⁾ Az előbbi szám mellett, lit. D. jelzettel.

Az *állattenyésztésre* mindenekelőtt szükséges, hogy a földmivések büntetés terhe alatt eltiltassanak az igásmarháknak indokolatlan, vagy az adó miatt való eladásától. A lötenyésztés terjesztését nemcsak a nép, de a hadügy szempontjából is fontosnak tartja; ennél fogva a lovak után szedett adót le kellene szállítani, s helyébe inkább a boradó volna emelendő. Megjegyzi, hogy minden állattenyésztési ág között a juhtenyésztés a legjövödelmezőbb, csodálkozik, hogy ezt a gazdák Erdélyben majdnem teljesen elhanyagolják, pedig az erdélyi juhászatok, kedvezőtlen viszonyok mellett is, évenként 3000 forintot jövödelmeznek. Kárhoztatja, hogy Erdélyben az a rossz szokás divik, hogy napjában csak egyszer itatnak. Végül a só árának leszállítását sürgeti.

A *kereskedés* felvirágzását abban látná, ha több gyár-műhely állítatnák fel. Ennek egyik főakadálya, hogy kevés az iparos. A forgalmat a tulságos vámok, nemcsak a külföldre, de magában Erdélyben is gátolják. A szabadabb kereskedés kifejlődésének sok helyen útjában állanak egyes czéhek kiváltságai is, például a zilahi szücsöké, mely szerint báránybört és prémet Középszolnok- és Krasznamegyében rajtuk kívül elkobzás terhe alatt senki sem vásárolhat. A pénzforgalom növelésére szükséges, hogy a földmivelés az ipartól teljes szigorral különíttessék el.

Október 12-én ismét leír a kancellária a főkormányshékhez,¹⁾ tudatván, hogy Fridvalszky sok turfát talált Erdélyben, amely nagy hasznára volna a fa szükében szenvedő vidékeknek. Mindezen terveket a főkormányshék a társulatnak adta ki véleményadás végett.

November 30-án a nagyszebeni tanács azt jelenti a társaságnak,²⁾ hogy a talmácsi hegyekben, különösen Sebes vidékén van ugyan *köszén*, de nem nagy mennyiségben, mert a föréteg állítólag Oláhországba nyulik át. Minőségére nézve pedig meghallgatta az ottani kovácsok és üstkészítők véleményét, kik azt jónak találták.

A december 3-iki ülés egyetlen tárgyát, minthogy Lázár gróf leköszönt, az új elnök választása képezte. E tisztségre egyhangulag Bánffy Farkas bárót választották.

Az 1771. évben három ülést tartottak. Az első január 15-ikin a kancelláriának említett múlt évi rendeletét újból tárgyalták. Ennek alapján először is a *burgonya* termesztésével foglalkoztak. Az elnök ismertetvén az erről hozzá beérkezett német dolgozatokat,³⁾ azok

1) U. o. nr. 29.

2) U. o. nr. 27.

3) Ezeknek czime: „Eigentlicher Process wie die Erdaepfl angebauet werden.“ — „Ausführliche Beschreibung wie der Brandtwein, aus denen Erdaepfeln erzeuget, davon Brodt daraus gebacken werden.“

kiegészítésül a következő kérdéseket vetette föl: 1. Vajjon a burgonya zordabb vidéken is haszonnal termelhető-e és a vizenyős talaj nincs-e káros hatással rá? 2. Nem volna-e más módja is a termesztésnek? mert a németországi bevándorlók állítólag annak többféle módját ismerik. 3. Bővebben volna kifejtendő, hogy a burgonya miként teendő el? 4. Szükséges volna a keményítő és a hajpor készítési módját is leírni, mert ezekből szinten nagy haszon várható. Ezekkel kiegészítve célszerű volna a burgonya termesztéséről, eltartásáról és hasznáról értekezést iratni, mely esetleg ki lenne nyomandó. A társaság annak megírásával *Filtsch* János tagtársat bizza meg.

A *köszén* ügyében *Filtsch* Dániel keresztényszigeti lelkészt bizzák meg, hogy a *köszén* természetéről és hasznáról népszerű ismeretést írjon.

A turfát illetőleg a tárgyalást akkorra halasztják, amikor az ülésen maga a fölfedező *Fridvalszki* jelen lehet.

Ezután tárgyalás alá vették a kancelláriának a társaság működéséről szóló rendeletét. Erre azt felelik, hogy minden kezdet nehéz. Bevallják, hogy sem a kancellária javaslataiból, sem a tagok működéséből valami különös haszon eddigelé ki nem mutatható ugyan, de bizvást remélhető, hogy ha egyszer a társaság nagyobb népszerűsége tesz szert, napról-napra több munkaerő fog rendelkezésére állani. Nem csekély ösztönzésül szolgál majd a pályanyertes művek kitüntetése is. Végül kéri az ígért évi segélyezés megadását, ami szintén nem csekély mértékben járulna a társaság működésének nagyobb szabású kifejtéséhez.

Január 20-án érkezett meg *Fridvalszki* jelentése a társasághoz a *burgonya-kenyér* és a *török-buzából égetett szesz* dolgában.¹⁾ Az első jelentés, az akkori tudományos irodalmi divat szerint modoros alapossággal, 6 pontban adja elé, hogy: 1. mi a kenyér. 2. mi a különféle népek által használt kenyér közti különbség. 3. mi a burgonya. 4. miért jobb az ebből készült kenyér. 5. növény haszna és 6. annak hatása az egészségre. Értekezése, a burgonyának azt a fajtáját emeli ki, amit az ő korában latinul: „*helianthus*“ vagy „*heliantheum Indicum*“-nak, magyarul pityóka vagy tót répának, németül „*erd-pirn*“ vagy „*erd-aepfelnek*“ neveztek, ellentétben a „lipsiai gyümölcs“, „földi magyaró“ vagy „szász magyaró-alma“ nevezetű burgonyával. Egyik rendtársa, a rend gyógyszerésze *Kolozsvártt*, aki nem rég jött meg „Indiából“, a pityókában felismerte az indusok kenyéradó gyümölcsét. Különösen alkalmas még a pityóka sertéshizlálásra. Az egészségre igen jó hatású, lisztje csonttöréseknél összeforrasztó természetű, belsőleg véve pedig az aranyeret gyógyítják vele.

¹⁾ U. o. nr. 32. és ad. nr. 32.

Másik jelentése 5 pontban elmondja, hogy: a szesz nem egyéb, mint olaj, mely erjedés által jön létre. A török-buzából a szeszt úgy állítják elő, hogy a csövek jól megtöretnek, liszttel összekevertetvén kovászszal a borszeszfőzéshez hasonlóan főzetnek. Más növényekkel is tett e téren kísérletet, így a „bromiá“-val (magyarul földi tök), sikerült is, de szagát más szagos anyaggal kell elnyomni. Ugyancsak sikerült a kísérlet a philipediával (magyarul varjumogyoró). Ugyane célra egyéb gumós növények: így a myrhidum (baraboly), cyclamen (disznóbab), ornithogalae (madártej-dió), lathyrum (egér-dió), tribulus tribuloides (vizi mogyoró) is beváltak, sőt a fák nedve is. A szesz kifőzése után megmaradt anyag igen alkalmas sertések hizlalására. Végre fölveti azt a kérdést, vajjon az Erdélyben oly gazdag savanyuviz-források szesz előállítására közvetlenül, vagy közvetve nem volnának-e felhasználhatók.

A február 1-i ülés kizárólag Fridvalszki ezen és előbbi terveivel foglalkozott. Először is a *pityókakenyérrel*, melyből maga Fridvalszki kétfajta kenyeret mutatott be: egyet merő pityókából, másikat kevés liszt hozzáadásával. A jelenlevő tagok mindakettőt kifogástalannak találták és felkérték Filtsch János tagot, hogy a sütőknél az e fajta kenyérrel nagyobb szabású kísérleteket tétessen. A *török-buzapálinkát* a társaság szintén megfelelőnek találta.

Majd a *turfa* kérdése került szóba. Fridvalszki kétféle ilyenü földet mutatott be, egyet téglá, a másikat golyó alakba gyúrva. Mindkettőt izzó szénre vetve, látták, hogy csakugyan elégnek, és meleget adnak, habár sok tekintetben különböznek a külföldi, különösen a hollandi turfától. Erre a társulat Fridvalszkit a turfa népszerű ismertetésének megírásával bizta meg, melyet aztán magyar és német nyelven ki fognak nyomtatni, s az alapszabályok értelmében szétosztanak, hogy minél szélesebb körben váljék ismeretessé; egyébként Fridvalszki kísérletéről a felséghez is jelentést tesznek.

Április 19-én a tagoknak a főkörmányszék útján tudomására jutott a kancellária leirata, amely élesen bírálja a társulat eddigi működését, de egyúttal jellemzi a magas kancellária atyáskodva akadémikuskodó eljárását.¹⁾

Mindenekelőtt kifogásolja, hogy a pályakérdés feldolgozására nagyon is rövid időt szabtak, miért is a pályázat meddő maradt. Azt sem helyesli, hogy a pályakérdés első sorban a tagoknak adatott tudtára, és így a nagy közönség abban a hitben lehet, hogy a pályázatból ki van zárva. Zokon veszi, hogy az elnök személyében történt

¹⁾ U. o. nr. 34. és ad. 34.

változás későn esett tudomására. A jan. 15-i jegyzőkönyvből pedig arról győződött meg, hogy a társaság gazdasági ügyekben hivatalosan is intézkedik, a mihez pedig nincs joga. Tagjaival a burgonyatermelésről és köszénről értekezéseket írat, holott e két tárgyról már számos könyv jelent meg, legjobb lesz, ha e kérdéseket a társaság elejti. Megkérdezi továbbá a társaságot, vajjon van-e valami kinyomatásra érdemes munkálata, mert ez esetben, annak szerzője kaphatná meg a pályadíjat; máskülönben a földmivelés, állattenyésztés vagy erdőgazdaság köréből vett három legjobb értekezést fogja jutalmazni, egyenkint 50 forinttal. Elrendeli, hogy ezentul a tagjainak szóló külön meghívókat hagyja el, és a közönséggel ezentul csak a havonként megjelenendő tudósítások révén érintkezzék. A társaság melegségét, hogy eddig miért nem tudott nagyobb eredményt felmutatni, hallgatással mellőzi, de hozzáteszi, hogy ezentul gyakorlati alapon működjenek. Első sorban a földmivelés, állattenyésztés és erdőgazdaság körére legyen figyelemmel. Hogy pedig a havi nyomtatott jelentések költségeit és egyéb kiadását fedezhesse, a 400 forint segélyt erre az évre a kereskedelmi pénztárból előzetesen kiutaltványozza, a mi pedig fennmaradna, azt jegyzőkönyvek vezetésére vagy más irodai munkákra fordítsák.

Daczára, hogy a kancellária a *köszén* kérdését a társaság napirendjéről levézetni rendelte, márczius 14-én a főkormánysház erre vonatkozólag több jelentést közölt a társasággal,¹⁾ melyeket *Kendeffi* Elek gróf, Hunyadmegye főispánja küldött. Ezek között legérdekesebb ponori *Petrik* János szolgabíró „specificatiója, melyben deklaráltatnak a *borbátvizi* processusban 4 helyt és az *macsesdiben* 1 helyt találtató *égőkőnek* helyei és azoknak Livádiához messzeségire való distancziái, nemkülönben az égő kőnek bővsége, és sokasága.“ E jelentés szerint a kutatások *Pétresz*, *Silly* és *Petrilla* falvak határszélén történtek, ahol a „*pereulu Gyinyi*“ árok mentén és a „*pereu Plododsi*“ helynél csak keveset, de onnan nem messze már „bőven elégséges“ köszén fedeztek föl, végre ismét más helyen „nagy tiszta köszikla lévén afféle kőből“, a kutatás nem volt eredménytelen. E köszén *Kern* József *vajdahunyadi* jószágigazgató ki is próbálta. A *Zsil-völgyben* ugyancsak eredménytel járt köszén után *Henthaller* János bányahivatalnok (interimal *Bergschaffer*), aki erről jelentést is ír.

A főkormánysház július 11-én a kancellária márczius 19-iki rendeletét közli a társulattal,²⁾ melyben több gazdasági kérdésre hívja föl figyelmét. Meghagyja, hogy a népet figyelmeztessék, hogy minél

¹⁾ U. o. Nr. 37, és ad. nr. 37.

²⁾ U. o. nr. 36. és ad. nr. 36.

egészségesebb *bikákat* tartson, azokat váltakozva használják, a borjukat a szokottnál tovább hagyják szopni, és 3—4 éves marhát ritkábban vágjanak. Az eleségül szolgáló vetemények termelésére nagyobb gondot fordítsanak. A *juhtenyésztést* illetőleg jelöljék meg az alkalmasabb vidékeket, és hogy mely időben kelljen az idősebb, alkalmatlan kosokat a nyájtól elválasztani. Az uradalmak felszólítandók juhnyájak beszerzésére, különösen a német fajtából. A *lőtenyésztésre* alapos tervezetet dolgozzanak ki és jól hányják-vessék meg a dolgot. Tegyenek szigorú intézkedéseket a falvak közelében lakó *oláhoknál* szokásos *méh-pusztítások* ellen különösen a rajzási időben. Szüntessék meg azt az előítéletet, mely némely helyen, de különösen *Brassó* környékén dívik, hogy a kétszer rajzott méhkasokat el kell pusztítani. Örök felállításával és szigorú büntetésekkel védjék meg a méhészetet a pusztulástól.

Igyekezzenek a *len-* és *kender termesztését*, és ezzel kapcsolatban a *fonást* népszerűvé tenni s azon legyenek, hogy az osztrák, karinthiai és durlachi bevándorlók a székely székekben telepedjenek meg, kik ott bizonyos segélyezés mellett a fonást meghonosíthatják. Minthogy pedig az oláhok az olajkészítésnél sok lent fogyasztanak, ennek valami pótlását kellene keresni a répatermesztésben. Végül mivel az oláh saruk (vulgo Oppinzen) készítésénél sok bőr vesz kárba és sok barom vágatik, felszólítja a főkormányszéket, intézkedjék, hogy e saruk tartósabban készüljenek, vagy legalább bizza készítésüket olyan mesteremberekre, kik a bőrrel takarékosabban bánnak.

A *lőtenyésztés* ügyét a július 5-én kelt kancelláriai rendelet újból figyelmébe ajánlja a főkormányzéseknek, melyet az véleményadás végett, július 30-án közölt a társasággal.¹⁾ A rendelet azt kérdi, vajjon nem volna-e célszerű, ha a kincstári csődörök a magánuradalmak közt osztatnának föl, annak idején ujak beszolgáltatásának kötelezettsége alatt. E végből jelöljék ki tehát azokat a vidékeket, a hol alkalmas tenyészkanccák találhatók. Azon esetre pedig, ha ilyenek egyáltalán nem volnának találhatók, az uradalmak és községek venni tartozzanak a kincstártól darabját 200 forinton, s azok elhultával ismét másokat vásároljanak. Eltartásukra a kincstárból fizetett 30 forinton kívül a háगतási díjjaik szolgáltnának, ezenkívül pedig a tulajdonos minden háगतás és ellés alkalmával egy-egy véka zabot kapna.

A *juhtenyésztés* ügyében szintén külön rendeletet küldött a kancellária, melyet a főkormányszék kebelében fölállított kereskedelmi bizottság (commisio commercialis) augusztus 7-én közölt a társasággal. Ebben elrendeli, hogy a kereskedelmi pénztár költségén, bizonyos számú jobb

¹⁾ U. o. nr. 36. és ad. nr. 36.

fajta spanyol és olasz kosok vétessenek s osztassanak ki a gazdák között oly módon, hogy azok fentartására, istállók építésére s a juhoknak a szokottnál ritkább fejésére kötelezzék magukat, sőt kik e téren kitűnének, meg fogná jutalmazni.

A társaság mindezen kancelláriai rendeleteket szeptember 5-iki ülésén tárgyalta. A szarvasmarhák tenyésztését illetőleg megjegyzi, hogy erre nézve a megyei hatóságok tehetnének legtöbbet. A juh-tenyésztés előmozdítása már nehezebb, mert a nép sokkal szegényebb, semhogy a gazdaság ezen ágával foglalkozzék.

A méhészetre nézve, minthogy tudomásuk van arról, hogy Brassón van valaki, a ki a méhanyák tenyésztéséhez értene, felkéri a városi tanácsot, hogy erről jelentést tegyen.

A len- és kendertermelésről megjegyzi, hogy mivel ezt Erdélyben olajkészítésre és vászonszövésre használják, ehhez képest már az elvetésnél is különbözően járnak el; az első esetben ritkábban, a másodikban sűrűbben vetik a lent. Egyébiránt a vászonszövésre használt len termesztésére nem is minden talaj alkalmas, míg az olajlen bárhol is megterem. A lenolajnak pótléka könnyen megtalálható a répa-termelésben, de a köznép azt már annyira megszokta, hogy nehezen tudna tőle megválni. A társulat azt hiszi, hogy a szövőipar terjedésével a lennek kizárólag erre a célra való felhasználása magától fog elkövetkezni.

Az oláh sarukról fölvetett terv kivihetőségében a társulat kétségét fejezi ki, főleg az iparosok csekély száma miatt. Felemlítendőnek véli azonban, hogy mivel a bőr kikészítéséhez rendszeren fiatal eserfákat használnak, ez az erdők nyilvánvaló pusztítására vezet.

A társulat iratai között nem érdektelen Lang Tivadar és Jánosnak, a felsőlausitzi méhészeti társulat tagjainak emlékirata az általuk fölfedezett *méhészeti* ujtásokról, melyet azok Auersperg József erdélyi kormányzóhoz nyújtottak be, s az a társulathoz tett át.¹⁾ Valami újfajta mézről szól, valamint a méhészetre kiváló hatású külföldi növények meghonosításáról. Felfedezésükről nem minden önérzet nélkül így nyilatkoznak: „über die der Franzose stutzet, der Engelländer streitet, und die der gemeine Bienenwirth als eine Unmöglichkeit ansiehet . . .“

Az 1772. év elején a főkormányzék leküldötte²⁾ Antonius György hermányi lakosnak, a földmivelés körül tett tapasztalatairól szóló jelen-

1) U. o. nr. 42.

2) 3119/772.

tését, melyben különösen azt ajánlja, hogy évenként legjobb háromszor szántani.

Febr. 13-án ülést tartott a társulat. Legelőször is két főkormányszéki rendeletet, — melylyel kapcsolatban két munka érkezett — tárgyaltak. Az egyiket, mely a köszénről szól, átadták Teleki Ádám grófnak, hogy azt latinra fordítsa. A másik a földmivelésről szóló, népszerű tankönyv volt, melyből kivonat készítését s ennek kinyomatását határozták, mely aztán az iskolamesterek által lesz tanítandó.

Ezután áttérnek Ujegyházszék jelentésére, a *méhészet* ottani állapotáról. Itt a méhészetet csak közepes eredmény-nyel üzik, a kasokat márczius vége felé, ha az idő kedvező, teszik ki, május 1-én tisztogatják. Gonddal vannak, hogy egy kasból két rajnál több ne kerüljön ki, télre pedig száraz, se tulságosan meleg, se hideg helyre teszik. Különösen árt a méheknek a tartós zápor és jégeső.

Ezután a főkormányszék kereskedelmi bizottságának tervezetét vették elő a nyersbőr dolgában, mely ugylátszik a már említett oláh saruk ötletéből készült. A kereskedelmi bizottság legelőször is azt ajánlotta, hogy a szász mészárosok a nyersbőr árulásától tiltassanak el, amely rendszabályt a társulat az összes mészárosokra kíváná kiterjeszteni, csak az oláh „tábákárok“, vagyis tabakos-irhások volnának alóla kiveendők. A második pont a gyakori marha-elhajtásokat volt meggátlandó. A társulat a kereskedelmi bizottságnak ajánlott intézkedéseit helyeselve, csak azt véli még hozzáadandónak, hogy a nyersbőr származási helyének megállapítása céljából az állat lába, szarva és farka az eladás alkalmával a bőrön maradjon. A vargák és szijgyártók felhivandók volnának, hogy vörös és fekete bőrovetek is készítsenek, amiket az oláhok igen szeretnek viselni. Végül a legtöbb feldolgozott bőrt eladó három kézművest megjutalmazni ajánlják, de hozzáteszik, hogy annak nyilvántartása bizonyos nehézséggel járna.

Ezek után a társulat a *lentermelés* tárgyában a vármegyék és székek jelentéseit vette elő. *Alsófejmegye* jelenti, hogy területén alig foglalkozik valaki lentermeléssel, csak itt-ott elvétele olajkészítés céljából. *Belső-Szolnok* hasonló értelmű jelentést küld, okul hozva fel a nép nagy szegénységét, a termőterület szűk voltát, a gyakori vizáradásokat és azt, hogy az oláhság csak nehezen szorítható földmivelésre. Ugyancsak semmi eredményt sem mutathat fel *Doboka* és *Kolozs*, nagyon csekélyet *Kraszna* vármegye, míg *Kövár* vidéke ismét semmit. *Udvarhelyszék* jelenti, hogy területén a lentermesztés csak nagy ritkán sikerül. *Maros széken* senki se találtatott, ki ezzel foglalkoznék, ellenben *Szebenzékekben* Schellenberg és Talmács körül a len jól terem s ott a Weigand művét annak termesztéséről sikerrel osztották szét. *Brassószéken* történtek lentermesztési

kísérletek, de a föld terméketlenségénél fogva meddők maradtak. A *Sebesszéki* bevándorlottaknak jelöltek ki ugyan földet a lentermelésre, de csak a jövő évben kezhetnek hozzá. *Szerdahelyszék* jelenti, hogy a területén tett kísérlet bevált. *Nagysinkszék* ellenben a kedvezőtlen éghajlat miatt lentermelésre nem alkalmas. *Közép-Szolnokban* a lent oly csekély eredménnyel termelik, hogy a nép azt inkább csak olajkészítésre használja. *Aranyosszékben* alig van remény, hogy a lentermelés nagyobb szabásúvá váljék. *Medgyesszékben* a föld alkalmatlan voltánál fogva még meg sem próbálták. *Beszterczén* sem, mivel a hozzáértők szerint a Weigand-féle kézikönyvben foglaltak alkalmazása sokkal több időt és fáradságot igényelne, semhogy arra érdemes volna. *Ujgyházszék* jelenti, hogy a Weigand-féle népszerű kézikönyvben a lentermelésről semmi olyast nem talált, ami már ismeretes ne lett volna.

Elővették ezután a január 24-én kelt legfelsőbb rendeletet, mely a szegény sorsú nép jobb élelmezésére hívja fel a társulat figyelmét. A társaság elhatározta, hogy ez ügyben minden tőle telhetőt el fog követni.

Az *állattenyésztés* dolgában is sok törvényhatósági jelentés érkezett be. Igy *Gyulafehérvár* városa előadja, hogy a nép szegénysége miatt a juhtenyésztés be nem hozható. A *brassói* tanács jelentése szerint, legelők hiányában sem a marha-, sem a juhtenyésztés, mert a föld nagy-részt szántóföldnek használtatik, nem fejleszhető, a nyers bőrből készült övek árulása pedig el volna tiltandó. *Nagysinkszék* helyi viszonyai nem engedik meg a juhtenyésztést, s az oláh saruk használatát sem lehetne eltiltani, hacsak valami erőszakos intézkedéssel. A csernek semmiféle pótlékát nem ismerik. *Medgyesszék* a lakóknak elrendelte az egészségesebb bikák tartását, a borjuk több ideig való szoptatását, de a juhtenyésztést nem ajánlhatják e vidéken, a föld mostohasága miatt, mely a lakosokat alig képes eltartani. A csernek ismerik ugyan egy pótlékát: az égerfa bimbaját, de ez se lenne képes azt végleg kiszorítani. *Csikszék* előadja, hogy területén a lakosok a marhatenyésztés emelésére maguktól is mindent elkövetnek. De ennek nagy kárára van a Moldvából, a gyimesi szoros szabad átjárója, melyen át a marhavész könnyen bejöhethet. Juhtenyésztésre a havasok alja a legalkalmasabb, míg az Olt vidékén az egészségtelen legelők miatt lehetetlen. A nyersbőr-saruk eltiltását előnyösnek tartja. *Fogarás*-vidék szintén tilalmat ajánl, de mivel ott az oláh saruk igen el vannak terjedve, csak óvatosan lehetne eljárni, viselésüket meg kellene engedni, de az árulást szigoruan eltiltani. Juhtenyésztésre a vidéket nem tartják alkalmasnak az egészségtelen legelők miatt, kivéve a havasok alját.

A pályakérdés ügyét is ezen ülés alkalmával döntötték el, hosszasan ismertetve Fridvalszkinak, mint egyedüli pályázónak munkáját. Értekezése két részre oszlik, az első a *trágyázással*, a másik a *szántással* foglalkozik.

Az első részben szerző először is Erdély földtani viszonyairól és éghajlatáról szól.

Ezután áttérve a trágyázásra, elősorolja az e célra szolgáló különféle anyagokat: állati maradványokat, a márgát és meszet. A trágyázás egyik mesterséges módjául felemlíti azt, mikor nem a földet, de a bevetendő magot trágyázzák. Egyenkint tárgyalja a különféle földnemeket, a száraz, szikkadt („hungarice sziványos“), homokos, köves, krétás és fekete talajokat. Kifejti, mely időben kell trágyázni s a különféle vetemények alá milyen mennyiségben. Végül azt ajánlja, hogy a szolgabírák a trágyázásban is tanítsák ki a köznépet s a kormány gazdasági tanszéket állitson fel.

A második rész rajzban bemutatja a különféle ekéket, különösen az Erdélyben használtakat: a „*váltó-ekét*“, melynek elején „kormányos deszka“ van, és melylyel kettős barázdát lehet szántani, és a „*kerülő ekét*“, de ennek leírása az ismertetésből hiányzik. Kifejti, miben áll a helyes szántás, a helyi viszonyokhoz képest, az egyenes, vagy a keresztben való-e. Az Angliában és Hollandiában szokásos szántást, mely az egyes barázdák közt három lábnyi tért hagy, Erdélyben nem ajánlja. Épügy nem az angolok szántó ekéjét, mely boronálásra is alkalmas. Legjobb módja a szántásnak: először hosszában, aztán keresztben, harmadszor vetés után. A társaság elhatározta, hogy, habár e munka nem felel meg szigoruan a kitüzött pályakérdésnek, mégis, minthogy a trágyázás és szántás körül való eljárást megmagyarázza, a felségnek jutalomra fogja ajánlani.

Az ülés utolsó tárgyát az *Enyedi* Sámuel kolozsvári órás által feltalált eke képezte, mely az eddigieknél szerinte sokkal könnyebben, kevesebb erővel használható, mivel hátulja keréken jár, úgyhogy olyan helyeken, a hol eddig hat igással szántottak, ehhez négy is elegendő. Szerkezete is ujitásszámba megy, mert tetszés szerint szabályozza a barázdák mélységét. A társaság felszólította Enyedit, hogy mivel a beküldött mintából annak hasznavehetősége nem vehető ki, készítse el találmányát természetes nagyságban, próbálja ki két-három szakértő előtt, és tegyen jelentést a sikerről. Egyébiránt Enyedit is ajánlják a felségnek némi segély kiutalványozására.

A társulat utolsó működését egy *méhészeti ánketben* (concertatio) való részvétele képezte, melyet a főkormányosok kereskedelmi bizottsága hívott össze, a maga részéről Bruckenthal főkormányoszéki titkárt és

Offner szebeni szenátort küldvén ki, míg a társulat képviselével: Möringer bárót és Schum Jánost bizta meg.

Az ánket első ülését február 15-én tartotta, melyen mindenekelőtt felolvasták a felség január 15-iki, az ánketet összehívó leiratát.

Az ánketet előkészítő bizottság a törvényhatóságoktól jelentéseket kívánt be a méhészet állapotáról, melyek nagyobbára be is érkeztek. Hogy a méhészet akkori állapotát megismerjék, mindenekelőtt tehát e jelentéseket tanulmányozták, de azokból általános képet nem tudtak alkotni, az illető helyi viszonyokhoz képest különböző tartalma miatt. A jelentéseket három osztályba sorozták. *Először*: vannak vidékek, hol a rajok gyorsan szaporodnak, és jó táplálékot találnak, de alig gyűjtenek annyit, hogy érdemes volna a kasokat kiüríteni. Ebből következik, hogy az e vidékeken lakók inkább a méhészetet, mint a méztermelést tartva szem előtt, a kasokat adják el. E vidékeken gyorsan tavaszodik, de a fák elvirágoztával a kirajzott méhek nem találnak méztartalmu növényeket.

Másodszor: vannak vidékek, a hol a későn bekövetkező tavasz a méhek szaporodására káros hatással van ugyan, de a késő őszi gyümölcsöző fák, és virágzó rétek bőséges mézet szolgáltatnak nekik. Ily helyeken a termelők más vidékről veszik a kasokat, melyeket őszi ismét eladnak.

Harmadszor: vannak olyan vidékek, a hol a viszonyok mind a szaporodásra, mind a mézgyűjtésre egyaránt kedvezők.

Az ánket elhatározta, hogy e jórészt a éghajlati viszonyoktól függő körülményeket alaposabban fogja tanulmányozni, a méhészetre hasznos vagy káros hatással bíró növényekről kimutatást készített, és végül meg fogja vizsgálni, mely vidékeken üzik a méhgazdaságot okszerűben.

Márczius 14-én ismét ülést tartottak, melyen Soterius az ánket jegyzője a törvényhatósági jelentések alapján elkészült kimutatásokat bemutatta. Ebből kitűnik, hogy a vidéki jelentések az éghajlati és természeti viszonyokra alig fektetnek súlyt. Kivehető azonban, hogy a méhészetet legszorgalmasabban *Kolozsmegyében* üzik, a hol a természeti viszonyok is a legkedvezőbbek. Április elején teszik ki a kasokat, május elején virít a cseresznye, június közepén van az első rajzás, és bizton bekövetkezik a másik, mely szintén eléggé kifejlődik. Egy kastól 8 kupa méz várható. Ehez legközelebb áll *Gyergyószék*, ahol egy kas 12 kupányi mézet ad, mert habár az éghajlat zord, mégis tavasszal, viruló gyümölcsösök találhatók, míg augusztusban a haricska bő táplálékot nyújt a méheknek. *Fejérmegyében* az eredmény helyenkint már változó. *Doboka, Középszolnok,*

Zaránd megye, valamint *Maros, Aranyos, Bardóc, Szeben, Segesvár, Nagysink, Ujegyház, Szerdahely szék, Fogaras,* és *Kövár vidék* már sokkal mostohább viszonyok között van, de a méhészetet mégis némi haszonnal üzhetik. A *Brassó* vidékieknél az a szokás dívik, hogy szaporítás végett az új rajokat összevásárolják. *Aranyosszék* panaszkodik, hogy tavasszal igen későn tiltják ki a marhát a mezőkről, ősszel pedig korán hajtják ki, ami által a mézadó virágok javarésze elpusztul. Itt is ápril elején teszik ki a kasokat. *Medgyes* város és szék jelenti, hogy területén a méhészet nem üzhető sikerrel. De ez nem áll, a felhozott akadályok nem jöhetnek tekintetbe, mert ott tényleg vannak méhesgazdák. *Belső-Szolnokban, Udvarhelyszékben* és *Besztercevidéken* méhészet alig üzhető, az első kettőben a zord éghajlat, az utóbbiban a lakosságnak a földmivelés körül való elfoglaltsága állja útját. *Kövárvidék* pedig azt jelenti, hogy minden kísérlete a méhészet körül, a zord időjárás miatt dugába dőlt. Ugyanily értelmű *Kraszna-megye* jelentése is.

Bemutatták a méhészetre hasznos vagy káros növények lajstromát is,¹⁾ de sokkal érdekesebb ennél Fridvalszki jelentése a *Gyergyószékben* dívó méhészet állapotáról.²⁾ Jelenti, hogy itt a méhek feltűnően nagyobbak, erősebbek a többinél. Kasokul nem kivájt fatönköket, vagy kosarakat, de nagybőrára fenyődeszkából készült ládákat használnak, melyekbe hársfaágak vannak tűzdelve. E galyakat január hóban szedik, ujholdnál, nehogy bennök a méhekre ártalmas hatású férgek legyenek. A bejárat igen kicsiny. Az új kasokba, hogy a méhek megszokják, szegfűt tesznek, vagy azokat mézzel és borral kenik be. Ha tiszta fehér mézet akarnak, a kasokat földbe ássák és a szabadon hagyott bejáratot éjszaka felé teszik. A kasoknak csendes, szélmentes helyet keresnek, melyet vályog, vagy kőfallal kerítenek be. Azokat dél felé állítják, még pedig nem a tiszta földre, hanem polczokra, melyek tetővel vannak ellátva.

Évenként minden kastól három rajt nyernek. A mézet úgy szedik, hogy a teli kasra üreset tesznek, melyet előbb mézzel és borral kentek be, azután a teli kast kifüstölik. A füstölésre rendszerint száritott ganéjt használnak, ha pedig a méheket el akarják pusztítani, bizonyos gombafajt használnak, melyet „puhatagnak“ neveznek.

A tolvaj, ugynevezett „kajtár méhek“ ellen úgy védekeznek, hogy a méhes körül rózsákat ültetnek, mi által a dolgozó méhek akkora erőre tesznek szert, hogy meg tudják védeni magukat ellenük. Különösen jó hatással van rájuk a szegfű, de még ennél is jobb a fehér mák,

¹⁾ A jegyzőkönyv mellett nr. 48/771. lit. A.

²⁾ U. o. lit. B.

és a hársfa virága. Egy kastól legjobb esetben 10—11 kupa méz várható, de 5—6 minden esetre.

Az ánket ezen előzetes anyag összegyűjtésével elkészülvén, a méhészet jelenlegi üzési módját így jellemzik: A mi a méhesek helyét illeti, azoknak csendes, szélmentes, száraz helyre van szükségük, de azért valami pataktól vagy forrástól ne legyenek távol, s a napnak ki legyenek téve. Ezért ajánlatos a hegyek lába, vagy síkság. Jó, ha azok közelében közepes magasságu fák vannak, melyeknek ágaira a rajok letelepedhetnek. A Brassóvidékiek azt ajánlják, hogy ha egy helyen már nincs elegendő eleség, a kasok más alkalmas helyre, vagy a szőlőbe vitesenek.

A kasok rendszeren fűfavesszőből vannak fonva, kívül trágyával és hamuvegyüléssel bekenve. A kasok alá rajzás idején kosarakat tesznek. Nagyságuk rendszeren egy mérőnyi. Tisztításukra szalmatüzet gyujtanak, és mézzel s borral kenik be őket. Itt felemlítik a Gyergyóvidéken használt fenyőfa-kasokat.

Áttérnek a méhek betegségeire. Ezekről a jelentésekben kevés adatot találtak, csak a brassói említ valami „pestist“, mely nemcsak a méheket, de a kasokat is megtámadja. Van még egy másik betegség is, németül „Hörner-Krankheit“, mely a szárnyak elsárgulásával jár, s abban nyilvánul, hogy a méhek keveset röpülnek, s nem igen táplálkoznak. Betegségszámba megy az is, ha valamely kasnak királynője elvész, mert erre abbahagyják a munkát és elpusztulnak, vagy elszélednek. Ennek nincs más orvossága, mint oly rajból, hol több királynő van, az egyiknek átvitele. A tavaszi hideg esték, s az élelem hiányos volta is igen káros. Az első ellen ugy védekeznek, hogy a kasokat beödik, az utóbbit mézzel pótolják. A méhpusztító állapotokat felsorolva, első sorban a molyokat említik, ellenszerül azt ajánlván, hogy a kasok alá mosatlan gyapjút tegyenek, melyre a molyok rászállnak s könnyen elpusztíthatók.

A „kajtár méhek“ onnan származnak, ha a méhek tavasszal eleség híján elhagyott kasokba jutnak. Ellenök üres kasokat állítanak fel, melyek helől mézzel és borral vannak bekenve, és oly szűk nyílásuk, hogy többé ki nem jöhetnek. A dolgoz méhek kasainak bejáratát pedig trágyával szokták bekenni, vagy „kutya-kaprot“ tesznek elébe. Szokás még az általuk megtámadott kast más helyre vinni. A herék kipusztításában segítségére kell lenni a méheknek; így Dobokában vékony galyakból, vesszőkből a kasok bejáratára rácsot csinálnak, melyen a dolgozok ugyan keresztül bujhatnak, de a herék, mivel nagyobbak, fennakadnak.

Az egerek ellen macskákat kell tartani a méhesek közelében, a télire eltett kasokat pedig diófalevelekkel, és németül „Zinkraut“-nak

nevezett növénynyel kell körülvenni. A fecskék és verebek szintén ártalmasak. A békák s kigyók ellen pedig mérgezett tejet kell a méhesbe tenni, a hangyabolyok pedig elpusztítandók.

A méhtenyésztés körül előforduló munkák, évszakok szerint ezek: A kasok szabadba való kitétele, különösen kedvező helyeken márczius közepén történhetik, de április közepénél semmiesetre sem később. A kasok polczokra rakatnak, nyilásaikkal a nap verőfénye felé, még pedig nem körben, de egyenes vonalban. A méhes körül levő füvet gyakran kell kaszálni, de még jobb, ha azok körül fővényes a föld. A kasokat a „kajtár méhek“ ellen alul és a bejáratoknál is trágyával kenik be. A gyöngébb kasokat mézzel kell táplálni. A kasok ezután megtisztítatnak, némelyek szerint mindjárt a kitétel után, mások ez időtől számított 14 napig várnak. A megromlott lépesmézet ki kell venni, ezt pedig onnan ismerik meg, ha a méhek az olyat elhanyagolják. A jó lépesmézből pedig csak a tetejéről kell egy keveset levenni, s azután azt borral bekenni. Májusban meg kell vizsgálni a kasokat, ha vajjon van-e mindegyikben méh-anya. Ennek jelei: uj nemzedék jelenléte a sejtekben, s a méhek fokozott munkássága. Oly kasokba, melyekből kivesszett, más rajokból kell szerezni.

Erdély több vidékén a méhek május közepén rajzanak. Ilyenkor tehát a szűk kijárat kibővitendő. A rajzás előjelei: szokatlan zúgás a kasokban s a méheknek a kas körül való sűrű röpködése. A kasokat a raj befogadására elő kell készíteni, száraz ganéjjal bevonni, belül pedig szalmatűzzel vagy szurokkal füstölni. Mikor a raj kiszáll s valamely fán vagy cserjén letelepedik, rögtön oda kell vinni a kasokat, hogy abba szálljon és el ne mehessen. Ha nem akarna bemenni, ganéjfüsttel kényszerítendő, és fővény hintendő reá. Mikor a raj már a kasban van, az ahhoz a helyhez közel, ahol tartani akarjuk, leteendő s lombbal befedendő, nehogy más raj is szálljon belé; szürkületkor pedig helyére kell vinni és a nyilást ganéjjal bekenni. Némelyek azt mondják, hogy az újból kitörő rajt semmi módon se lehet visszatartani, mert előbbi kasukba visszatérnek. Egy kas 2—3-szor rajzik évenként, sőt az új raj ismét ujat bocsát. Ha tehát az első rajzás korán történik, a második, sőt harmadik sincsen kárára a kasnak. Nagyon ritkán történik azonban, hogy a harmadik rajzás után a kasban lévők elég erősek legyenek, s nem is találnak elegendő táplálékra s így gyakran nem is életképesek. Ennélfogva sokan a harmadik rajzást azzal akadályozzák meg, hogy a régi kasra ujat tesznek, miáltal a méhek abban új tért nyernek. Szokás még az új nemzedéket a sejtekben elpusztítani és a heréket előlni; vagy a lépesmézből elvesznek egy keveset, mi által a méhek, új munkát találván, elvonatnak a rajzástól.

Rajzás után a méhek mézkészítéshez, gyűjtéshez látnak. A heréket ilyenkor el kell pusztítani s a teli kasokra ujak teendők. A nyílás egy kis rés kivételével betapasztandó. Brassó vidékén szokásban van, hogy az aratás után (aug. 10—20.) a kasokat a hermányi kertekbe viszik, a hol a haricskavetéseken bőséges ellátásuk van. Mondják azonban, hogy az ott gyűjtött méz nehezen tehető el, s hogy a méhek a nyár multával elpusztulnak.

A méhek télire való megtartására olyanokat kell kikeresni, melyek a jövő évre legtöbb reményt nyújtanak. A Brassóvidékiek ennek öt ismertető jelét jelentik: 1. A kasban elegendő számu méh és a sejtekben uj nemzedék van. 2. A lépek színe fehér vagy sárga. 3. Legyen a kasban méh-anya. 4. A sejtek sűrűek legyenek, telve mézzel. 5. A méhek egészségesek legyenek. Az eltartásnak két módja van: októberben, az első dér alkalmával a kasokat száraz pinczébe polczokra kell rakni, vagy pedig a méhes maga földendő be deszkákkal, a kasok száraz szalmába csavartatván. Ez azért ajánlatosabb, mert így a méhek zavartalanul maradnak, mert ha felébrednek, úgy mondják, sok mézet fogyasztanak.

A méz- és viaszkivevésnek más módja nincs, mint a kasok s a benne levő méhek elpusztítása, kivéve a gyergyóiaknál, kiknek külön e célra készült kasaik vannak.

Ezekben ismertetvén a méhészet jelenlegi állapotát, az ánket áttért azon módokra, a melyek a méhészet felvirágoztatására ajánlatosak volnának. Itt először is megjegyzik, hogy e tekintetben mindent a gazdáktól kell várni. Némely helyről oly jelentés érkezett, hogy ott a méhészet teljesen ki van zárva, de ez aligha áll, mert a helyek különféleségéhez képest különféle módon lehet eljárni, s Erdélyben alig van hely, mely a méhészetre egyik vagy másik előnyös tulajdonságot fel nem mutathatná, amint ezt a hideg, zord éghajlatu Brassó bizonyítja. Azt véli tehát a bizottság, hogy a népnek nemcsak alkalmat kell adni méhtenyésztésre, de fel kellene szólítani kísérletezésre azon vidékeket is, melyek állítólag a méhészetre egyáltalán nem alkalmasak; kérdés, vajjon a hatóságok utbaigazításával, jó példájával a mostoha természeti viszonyokkal nem lehetne-e megküzdeni.

A méhészet leginkább az által hozható jobb állapotba, ha az arra hasznos növényekre nagyobb gond fordíthatnák. Ennek három módja van. 1. Oly vidéken, hol ily növények maguktól megteremnek, azok lehetőleg megkíméltessenek, például a hársfák ki ne vágattassanak s a barmoknak a legelőre hajtása is megszoríttassék. 2. Oly helyek keresztessenek ki, a hol e növények legjobban megteremnek, pl. tavaszi és őszi tilos legelők, a hol méheseket is lehetne alkalmazni; ezenkívül a

Brassóvidékiek példája is követendő, a kik ha t. i. egy helyen elfogyott az eleség, a méheseket más alkalmasabb helyre viszik. 3. Oly helyeken, a hol kevés az eleség, ilyen növényeket ültessenek, vagy vessenek, különösen ha egyéb gazdasági hasznát is veszik.

Különösen fontos e tekintetben a *gyümölcsstermelés*, melynek ismét három módja van, hogy terjedjen: 1. Hogy a közös földeken levő gyümölcsfák a jobbágyok közt szétosztassanak, vagy a hol ez nehézséggel járna, a jobbágy, ki gyümölcsöst akar ültetni, e célra szabad területet kapjon oly meghagyással, hogy amíg azt fentartja, birtokában maradjon. A lakosság fejenként is, szigorubb rendszabálylyal utasítandó volna, hogy legalább egy-két gyümölcsfát ültessen, mint ez a határörzredek területén már meg is történt.

A vetemények között legfontosabb a *haricska* (Heidenkraut, Buchweizen); ennek termelését különösen ajánlják, továbbá a lóherét, melynek a marhatenyésztésnél is különös hasznát vehetik. A tarlókon való legeltetés pedig egyszerűen eltiltandó volna.

A hasznos növények ismertetésére nézve alkalmas eszköznek tartanak, ha a brassói Lang testvérek az ő kertjőkből herbáriumokat állítanak össze. A mi a lajstromban kártékonynak feltüntetett növényeket illeti, azok mint ilyenek a nép előtt eléggé ismeretesek. Különben a *bécsi méhészeti iskola*, melyet a felség bőkezűsége alapított, e tekintetben is bő felvilágosítást fogna nyújtani. A brassóiak is felválnak szólítandók, hogy tapasztalataikat s tudásukat a néppel közöljék. Felemlíti az ánket, hogy vannak már magyar nyelvű könyvek is: az „Erdélyi méhetske“, és egy másik, melyet Alsófehérvármegye mellékelt jelentésében.

Végül a méhészet jelenlegi állapotában észlelt hibákat ezekben sorolják elő: 1. A kasokból a lépesméznek legrégebb része ki nem vehető az egésznek szétbontása nélkül. 2. Ez némileg a lépesméznek újabb részeire is áll. 3. A méhek az ártalmas állatok ellen nem tudnak kellőleg védekezni. 4. A lépesmész könnyen megpenészedik. 5. Tavasszal, ha hirtelen hideg áll be, nem tudják a kasokat kellőleg megvédeni. 6. A kasok szükség szerint se nem nagyíthatók, sem nem kisebbitethetők, miáltal a méhek vagy tulságos kicsiny, vagy nagyon is tág helyet kapnak.

A méhekre kártékony állatok között különös gond fordítandó az egerek és molyok pusztítására. Igen hátrányos az a körülmény, hogy a méheseket eleség híján csak mézzel lehet táplálni, próbák teendők, vajjon e célra nem alkalmas-e a sózott tej, vagy szilvalé. A Brassóvidékiek felszólítandók, hogy az általuk ismert mesterséges rajzás módját fejtsék ki. Felemlítik még azt a szokást, hogy némely vidéken a

rajokat összekeverik, p. o. másodrajzasu méheket az első rajzából valókkal, miáltal azt akarják elérni, hogy a később rajzoltak, melyek rendszerint gyengébbek, az erősebbekkel lévő együttlét által pótolják ki természeti hibájukat.

Végül az ánket kívánatosnak tartja, hogy a méhészet terén való kísérletezésre, az erdélyi földmivelő egyleten kívül, a vidéki méhészeti társaságok, p. a brassói és a köhalmi volna felszólítandó, valamint az összes birtokosok és falusi lelkészek, a kikről feltehető, hogy bővebb ismereteik vannak.

Az első erdélyi földmivelő egyesület 1772. november 5-én²⁸⁾ szünt meg, illetőleg beléolvadt a főkormányzók keretében működő kereskedelmi bizottságba. Eddig sem volt különben egyéb, mint a kancellária és főkormányzók gazdasági közege, amelyhez aktákat tettek át bürokratikus elintézés végett. Igazi egyesületi élet egy percig sem volt benne, azért nem is lehetett életképes. A Mária Terézia-féle atyáskodó gazdasági politika nagy reményeket kötött a gazdasági egyletekhez, de nem tudta befűteni, hogy ezek csakis autonóm egyleti élet s független felfogás mellett virágozhatnak, de ezeknek az életfeltételeknek a kormány már elvileg is ellensége volt.

²⁸⁾ 9798/1772. E. T. K. O. szám.